

Великотърновски университет „Св. св. Кирил и Методий“

Институт за балканистика при БАН

ТЪРНОВСКА КНИЖОВНА ШКОЛА. Т. 6

Шести международен симпозиум, Велико Търново, 26—28 септември 1994 г.

ТВОРЧЕСТВОТО НА МЕТАФРАСТ И БОГОСЛОВСКИТЕ СПОРОВЕ ОТ ИСИХАСТКАТА ЕПОХА

Димитър КЕНАНОВ (Велико Търново)

През XIV век книжовното наследство на блаж. Симеон Метафраст става опора на византийските и българските исихасти в борбата им срещу варлаамитството. Порфирий Успенски съобщава за Πικροῦ ἡμῖρκъ (!) Οκασανῆ ο τομάκ, какъкъ недѣгѣютъ послѣдователи Барлаама и Йкиндина, където не е премълчан спорътъ за природата на Таворската светлина — дали тя е тварна, веществена или е нетварна, божествена енергия. Привеждат се патристически „Свидетелства за това, че божество се нарича светлината, озарила Христовите ученици по време на Преображение Господне“. Сред доказателствата е откъс от Метафрастовото слово за Йоан Богослов (τοῦ Μεταφραστοῦ ἐκ τὸν θεολόγον): Πρὸς τὸ ὄρος ἀνιόντι τῷ Ἰησοῦ συνάνεισι καὶ θέας ἀξιοῦται ὡς ὑπὲρ λόγον καὶ θαύμαστῆς, αὐθὴν τὴν τοῦ λόγου θεότητα παραγυμνωθῆσαν ἰδῶν¹ (На горъ восходящиму восходитъ, и видѣннѣ сподоблетъ сѧ велики чудномъ, самое слова бжество вънажено видѣннѣ)².

В разсъжденията си за безмълвието (исихията) и молитвата Калист и Игнатий Ксантопул се осланят на Симеоновото име: Γράφει δὲ καὶ ὁ Μακάριος Συμεὼν ὁ μεταφραστής· ψυχὴ δεσμοῖς ἀλοῦσα τοῦ πρὸς θεὸν ἔρωτος, οὐδὲν ἡγεῖται τὸ πάσχειν, ἀλλὰ τοῖς ἀλγενοῖς ἐντροφᾷ καὶ θάλλει κακοπαθεῖα· καὶ ὅταν οὐδὲν ὑπὲρ τοῦ ἐρωμένου πάσχειν, ἡγεῖται μᾶλλον καὶ ὡς κόλασιν τὴν ἄνεσιν διαφεύγει³ (Шинетъ же и влаженный Сѣмѣонъ Метафрастъ: Душа гата въшии оузами раченѣа къ бгѣ, ни ко что же вѣнѣлетъ, еже страдаати, но волѣзани наслаждаетъ сѧ, и въ зло-страданнѣ цвѣтетъ, и егда ничтоже вѣт печальныхъ рачнѣмарѣ ради страждетъ, тогда паче мнитъ страдаати, и втѣклетъ втрады (ακω μζκι)⁴.

В „Житие на Григорий Палама“ от патриарх Филотей се настоява, че е възможно и в света да се живее с ангелска чистота и с молитвено постоянство по примера на св. праведни Евдоким и казаното от неговия житиеписец: Μὲ ὄλον τοῦτον εἶχε τὴν νοεράν προσευχὴν πάντοτε

ἀχώριστον ἀπὸ λόγου του (καθὼς διηγεῖται εἰς τὸν βίον του Συμεὼν ὁ Μεταφραστῆς), ὄθεν καὶ εὕρισκόμενος μέσα εἰς τὸν κόσμον καὶ σὶς τὰ κοσμικὰ ὁ τρισμακάριος ἐξήσεν μίαν ζωὴν Ἀγγελικὴν⁵.

През 1664 г. Льв Алаций⁶ открива, че на църковен събор (1341 г.) против Варлаам и Акиндин доказателства за ереста им се извеждат, взети из Κεφάλαια τοῦ ἁγίου Μακαρίου, μεταφρασθέντα παρὰ Συμεὼν τοῦ Λογοθέτου. рv. Тези 150 глави се претворяват на старобългарски език вероятно между 1360—1375 г., откогато датира най-старият им препис (Прочее, това по своему говори за едновременното проникване на исихазма в България и Византия). Писан с устав и полуустав според Вл. Мошин, възникнал в посоченото време, сборникът с превода се съхранява в сбирката на Ал. Ф. Гилфердинг, № 47, РНБ — Санкт Петербург⁷. Макариевите главизни заемат лл. 241—308: Главизны прѣписѣ (о) внаго ѿца нашего Макарія, ѿт словесъ ево. прѣтворена Лого-етомъ. рѣн/150/. главизны. На ч а л о: Глава. ѿ. Бл҃гдѣнъ оубо и даромъ д҃ха вѣстѣнаго кѣждѣ нас сп҃сѣнїе прїемлетъ. вѣроу же и любовїѣ, и подвигомъ произволенїа самовластнаго. съвръкшенижа мѣрж д҃ховнаго вѣзраста постигнѣти можетъ... (Χάριτι μὲν καὶ δωρεά τοῦ Πνεύματος θεία ἡμῶν τὴν σωτηρίαν πορίζεται· πίστει δὲ καὶ ἀγάπῃ ἀγωνίῃ τε προαιρέσεως αὐτεξουσίου, τοῦ τελείου μέτρου τῆς ἀρετῆς ἐφικέσθαι δύναται). К р а й: И Х҃мъ вкорогити сѣ, // еже вѣселника и съжителѣк нагѣти, и яко женихъ емз по приокрениюу вл҃гѣго д҃ха съкѣкывати. виждѣ любовк неизреч(е)нижж. кѣ иже ѿт него вышюмоу по вкразъ ево, чл҃вкоу. Конец главизнам (Καὶ πλουτῆσαι Χριστὸν σύνοικον καὶ ὡς νυμφίω αὐτῷ κατὰ τὴν κοινωνίαν τοῦ ἀγαθοῦ Πνεύματος χρῆσασθαι. Ἴδε ἀγάπην ἀρρητον Δεσπότη τοῦ πρὸς τὸν ὑπ' αὐτοῦ γένόμενον κατὰ τὴν εἰκόνα τὴν εἰαυτοῦ (Βит. 1:27) ἀνθρώπου)⁸.

Същият български превод се включва във Великите Минеи-Чети на руския митрополит Макарий⁸, в сборник „Словник“ от средата на XVI век⁹, препис на превода прави през 1689 г. инок Мартиниан¹⁰.

Преводаческото изкуство на неизвестния книжовник заслужава подробно изследване. Тук ще отбележим само, че се следва принципът на пословното превеждане, дума по дума. В началната фраза е интересно българското съответствие доуховнаго вѣзраста на гръцката словоформа ἀρετῆς (добродетел). В края — срещу „σύνοικον“ стоят двойка български думи: вѣселника и съжителѣк¹¹.

Естествено е да очакваме, че в своите слова Григорий Синаит ще изпитва въздействието на Макариевите главизни, претворени от Симеон Метафраст. Потвърждение за това има в трактата: О везимъкви Грїгорїа Сїнаита. главизни. о еже како подоклетъ сѣдѣти кѣ везмацьки. Седма глава е О цѣкасти (πλάνης), кѣ немже и о инѣх многых винахъ. В нея под формата на запитване и отговор се разискват дяволските превъплъще-

ния: въпрос. Что сътворим яко прѣвобразетъ сѧ (μετασχηματίζεται) въсѣхъ въ апѣла свѣтла (ἄγγελον φωτός) (2 Кор. 11:14) прѣкъмъиаетъ члѣка. ѡпрѣктъ. Сеѣго ради трѣбуетъ члѣкъ многа расжжденїѧ (διακρίσεως) яко да различїе докраѧго и злаго познаваеѣтъ. не оубо сеѣе скоро въѣдавай ѧвѣкъииниѣкъ легкости (κουφότητά) рад(и). нж прѣкъвиѧи тѧжкѣкъ (βαρὺς) и сѣхъ искоуѣсомѣкъ (δοκιμασίας) мнозѣкъи оудрѣжавѧи довроѣ. ажкѧвое еже ѡтметѧи (1 Сол. 5:21,22), дѧкъжнѣкъ оубкѡ еси искоуѣшати и расжждати (διακρίνειν) и тогда въѣровати. въкъждѣ же яко ѧвѣк// сѧт(ъ) дѣкъствїѧ (ἐνεργήματα) влѣгдѧти. ѧкоже въсѣхъ (δαίμων) аѣе и прѣкъвобразетъ сѧ подати не можетъ. ни кроѣостѣкъ (πρᾶξις). ни сѣкъмтрѣнїе (ἐπιείκειαν). ни сѧкърѣнїе (ταπεινώσιν). ни радѡс(тъ). ни мирѣкъ. ни зѣстроѣнїе помыслоѣкъ¹². ни ненавїстѣкъ (μῖσος) мирѡ. ни сласти (ἡδονάς) и сѣтрѣти (πάθη) оуѣталѣкти (παύει), ѧже сѧт(ъ) влѣгдѧтнаѧ (χάριτος) дѣкъства. оноѣго же дѣкъство что еѣтъ. дѣкъменїе (τύφος) и въѣскоѣмждрїе (ὕψηλοφροσύνη) и сѣтрахоѣванїе (δειλία) и въсѣкъка зѧѣка (κακία). ѡт дѣкъства оубкѡ можѣши познати въсѣѧвнѣ (ἐλλαμφθὲν) въ дѣпнѣ твоѣи свѣтѣкъ (φῶς), аѣе вѣжи ес(тъ) или сѧтѧннѣкъ. ордѣѧѧ глѣѣмаѧ, под(о)внѧ еѣтъ горѣѣци (πικρίδι) по зрѣкънїю (ὄρασιν) и ѡцѣт (ὄξος) под(о)внѣтъ (ὁμοιον) ес(тъ) виноѣу (οἶνω) по видѣкънїю (ιδέαυ) нж ѡт въкъкоуѣнїѧ грѣкътанѣтъ (λάρυγξ) познаваеѣтъ коѣѣждѡ различїе (Сирах. 36:18—19). снѣѣ и дѣпнѧ аѣе имѧтъ расжждѣнїе, ѡт оуѣмноѣго (νοερός) чоѣвѣтѣкъ (αἰσθήσεως) познаваеѣтъ сѣтѣго дѣха дарѡванїѧ (χαρίσματα) и сѧтѧннѧмѣкъ мѣкъчтанѧ (φαντάσματα)¹³. С черѣвенѡслов в горнѡто поле на рѣкъкопїса, л. 95б, е пояснѣно грѣкъското назѣванїе на маруѣлята (салѧта): ордѣѧѧ. вѣрѣдокѣкъ именѣетъ.

Отѣговорѣтъ на Гриѣорїѣй Сїнаїт се опїра на част ѡт 46 глаѣвнѧ от Мѣтафрѧстовѧ подѣборѣка по Макарїѣй Еѣгїпетѣски (=Слово 4, За трѣпнїеѣто и расжждѣнїеѣто): ѧѣе вѡ и по апѣлоѣу въсѣхъ сѧтѧна въ апѣла свѣтѣла прѣкъвобразѧти сѧ, за еже прѣкълѣѣстїтїи нж оубкѡ аѣе и зрѣкънїемъ свѣтѣлнїиѣкъ (ὄράσεις λαμπράς) ѡдѣкетъ сѧ (περιβάλληται), влѣгѡе дѣкъство (ἀγαθὴν ἐνεργείαν), ѧкоже рѣче сѧ, подати (παρασχεῖν) не въкъзмаѣетъ (δυνήσεται). нѧже и неїскоуѣсноѣ изѣвѣкътно въѣваѣтъ (δι' οὗ καὶ το παράσημον ἀκριβὲς γίνεταί). не вѡ люѡѡкъ (ἀγάλην) въ вѧ, или въ кънїжнѣкъиѡ (πλησίον). не кроѣѡс(тъ) (πρᾶξις), ни сѧкърѣнїе (ταπεινώσιν). ни радѡс(тъ) (χαράν), ни сѣкъмирѣнїе (εἰρήνην). ни оуѣстроѣнїе помыслоѣкъ (κατάστασιν λογισμῶν). ни ненавїстѣкъ (μῖσος) мїра. ни покоїи дѣховнїи (ἀνάπαυσιν πνευματικῆν). ни жеѣланїе (ἐπιθυμίαν) нѣсннїиѣкъ. сѣкъдѣкѧти (ἐνεργῆσαι) можѣтъ (δύναται). ни сѣтрѣти и сласти оуѣтолнїи (καταλαῦσιν). ѧже ѧвѣленнѣкъ (φανερῶς) сѧт(ъ) влѣгдѧтнаѧ дѣкъства (χάριτος ἐνεργήματα). пѧѡд во рѣче дѣховнїи еѣтъ. люѡѡи. радѡс(тъ). мїрѣкъ. и прочѧѧ (Гѧл. 5:22). неѣгли (τάχα) же грѣкъдынѧ (τύφον) пѧче ѡнѣтъ сѣтъворнїи (ἐμποιῆσαι), и въѣскоѣмждрїе (ὕψηλοφροσύνη) оуѣмѣкътѣнѣкънїи (ἐπιτηδειότατος) еѣтъ и сїлнѣкъннїи. и ѡт дѣкъства (ἐνεργείας) оубкѡ разоуѣмѣѣши, въснѧнннѣ (ἐλλαμφθὲν) въ дѣпнѣ твоѣи мѣкъслнннѣ (νοερόν)

свѣтъ (φῶς), который бѣжн или сатанинъ естъ. шечи нж и тои самон дѣши, аще здравствѣють (ἔρωται) еи якож(е) разсжденіа (διακρίσεως). авіе шт мыслнаго чюветва. явленнаа (δηλα) различіа выбаеть. якоже вш оцетъ виноу, по видѣнію (ὄρασι) оубв едино. шт чюветва же еже вь выкоушенїи, грѣтанъ коеждо разсждаетъ (κρίνει) свое. сице же и дѣша, шт самого мыслнаго чюветва и дѣиства, можетъ разсждити, іаже дѣха дарованїа. и іаже тѣждаро мѣчтанїа¹⁴.

В сборника (Гилф. 47, л. 446а) с претворените от Метафраст Макариевеи слова след заглавката Сѣтго Макарія Великааго (л. 444б) се помества отново-познатият ни вече въпрос с отговора за ангела на светлината, чийто текст на л. 59 а—б е част от Синаитовите духовни напѣтствия. Доколкото има различия в този превод на един и същи грѣцки текст, предаваме го изцяло: Къиростъ. Что сътворимъ яко прѣквобразуетъ сѣ вѣкъ вѣкъ аггла свѣтоу, и прѣльщаетъ чѣка. (Откѣт(ъ)). Сего ради потрѣкж имать чѣкъ многа рассжденїа. да различїе доброу и злоу познаеть. не оубо скорш себе штдаждь явленнымъ за славостъ. нж прѣккыван тврьдъ и съкроушенїем(к) мнозѣмъ дръжи доброе. злое же штатѣтан. дѣжень еси оубв искоушати и рассждати, и тогда вѣрвати. вѣждь же, яко явлено сжтъ дѣиства блѣдти. іаже вѣкъ аще и прѣквобразуетъ сѣ подати не можетъ. ни кротости. ни блѣгоговѣиетва. ни смѣренїа. ни радшети. ни мира. и оустроенїа помысломъ. не ненависти мира. ни сласти и стѣрсти оуставити. іаже сжтъ блѣдти дѣиства. шного же дѣиство, что естъ. кыченїе. и высокождрїе. и оужастъ. и вѣрѣка злоа. шт дѣиства оубо можешн познати вѣснавшїи вѣ дѣши твои (свѣтъ). аще бѣжн естъ, или сотшннн. под(о)внь естъ горчици по видѣнію фридажк. и шцетъ под(о)внь естъ виноу по вѣзороу, нж шт вѣкоуса грѣтанъ познаваеть коеждо разньствїе. Сице и дѣша, аще имать рассжденїе, шт оунаго чюветка познаваеть іаже сжтъ сѣтго дарованїа. и сотонинска мѣчтанїа.

Ученик на Григорий Синаит и възможен негов преводач е св. Теодосий Търновски. Като наставника си той бързо разпознава бесовското коварство на аггла свѣтла и помага на монаха Йов да се освободи от властта на измамните светлини, които изпълвали неговата килия¹⁵.

Векове по-късно към разсъжденията на Макарий Египетски ще се върне йеросхимонах Спиридон Рилски от школата на преп. Паисий Величковски: Глеть сѣтїи Макаріи Великіи: естъ дѣиствїе Сѣтаго Дѣха, и естъ дѣиствїе сатанинское единовидни и подобни; іакже подобна естъ вѣрдожка горчицы, или оцетъ вїнг, и подобни оубв сѣтъ вѣ видѣнїи: вскъсомъ же разньствѣють, но шт вквса гортанъ познаваеть различїе коеждо: сице и дѣша шт чюветка оунаго познаваеть(ъ) дѣхонаго дарованїа, и сатанинска мѣчтанїа: сего ради многа рассжденїа тревзетъ человекъ, іакъ да добраго и злаго различїа познаваеть, и различныа хитрости лскаваго¹⁶.

От словата-откровения на великия пустинник исихастите получават уверение за възможността с пробудените духовни очи да се види (УМОЗРЕНИЕ) бъдещият нетленен свят, небесното Царство. Според Макарий „съвършеното таинство (μυστήριον) на християнската вяра, за което говори ап. Павел, се предава непосредствено чрез божественото действие (θείας ἐνεργείας), т. е. с озарението на небесната светлина — откровение и сила на Св. Дух:

Ѣже естѣ нѣснаго свѣта въ
открѣвени и силѣ Дѣа, оснаніе
(Гилф. 47, л. 302а, гл. р̄ли/р̄ас).

α ἐπουρανίου φωτὸς ἐν ἀποκαλύψει
καὶ δυνάμει τοῦ Πνεύματος
ἑλλαμψι (Φιλοκαλία. Т. 3, σ. 228,
кеф. ρλζ').

За да не се допуснат грешки в знанието за „съвършеното таинство на благодатта“, ап. Павел (2 Кор. 3:7—11) дава пример (οὔκως, ὑποδείγμα) с озареното лице на Моисей, обгърнато от славата на Св. Дух. Бог говори на Моисей и той записва „думите на Завета, десетте заповеди“ (Изх. 34:28). Тогава лицето на Моисей било с „преходна сияйност“ (2 Кор. 3:7), сега с Новия Завет на оправданието, славата на Св. Дух осиява непреходно безсмъртния духовен, вътрешен (ἔσω) човек. Грехопадението на Адам облича човешката душа в покривалото на тъмнината. С пришествието на Христос истинно вярващите могат да стигнат такава мяра на святост (μέτρα ἁγιότητος, мѣра ст̄ости), че покривалото да се отнеме (2 Кор. 3:16) и „всички с открито лице, като в огледало, гледайки славата Господня, се преобразяваме в същия образ, от слава в слава, като от Духа Господен“ (2 Кор. 3:18). Това духовно озарение е нетварна, и поста с на светлина: Таковое, рече, Дѣа снание, не таково же разсѣкнии тѣчїж открѣвение ис(тѣ), и просвѣщенїе, також(е) рече сѣ. нж съставного (ὑποστατικοῦ) свѣта (φωτὸς) въ дшахъ наших(ъ), извѣстное (βεβαία) и въсегдашнее (διηνεκής) свѣтѣнїе (ἑλλαμψις, свѣтение — ВЧМ) (л. 302б, гл. р̄лѣ/р̄ли), σ. 229, кеф. ρλῆ).

Ипостасна ослепителна светлина пресреща самия ап. Павел пътем (Деян. 9:8), с нея той бива взет на третото небе (2 Кор. 12:2), за да стане свидетел на неизречими таинства, на свръхестествено озарение и богопознание: Еро же прѣвѣсходящїа (ὑπερβολήν) свѣтлости (λαμπρότητος) плѣтскїхъ очи не сътрьпѣкши, велѣношж (Деян. 9:8), имже въсѣкк разснъ (γυνῶσις) открывает сѣ, (и Бѣ) въ истиннѣ, достоинѣи и любилѣки дши познавает сѣ (л. 303а, гл. р̄ли/р̄лѣ), σ. 230, ρλθ').

Така всяка душа, съвършена (τέλειον) в усърдието и вярата си, се облича (ἐνδύσασθαι, велѣши сѣ) в Христа и встъпва в единение с небесната светлина на нетленния Образ: И нѣснонж нетлѣннаго образа (εἰκόνοϛ) свѣтѣ (φωτὶ) съвѣкзпалши сѣ (ἐνωθεῖσα) (кеф. ρμ').

Същият мистически съзерцателен оптимизъм се споделя в творчеството на исихастите, напр. при Патриарх Евтимий Търновски. В увода към „Похвално слово за еп. Иван Поливотски“ той представя духовната сила на освободилите се от греха люде (иже по л'кпот'к очистившии доушж): иако високопарнии ури чист'к с'к'н'ч'н'к'хъ съзр'цаж'т'к доу'ча и кыстр'к и неуклонн'к того зр'л'т'к св'кт'к, сице и иже в'к'с'к дван'ка мждр'кван'а до конца пр'кзр'к'вшии, некесныи'мъ о'стакаж'т' са св'кт'омъ и чист'к вожьст'к'н'н'и зр'л'т'к св'кт'к¹⁷.

Несъмнено с изложените възгледи на Макарий Египетски напълно се прояснява и въпросът за природата на Таворската светлина. Тя е божествена енергия, в която се преобразява Христос (Мт. 17:1—2). Ето защо не ни изненадва, че името на светия пустинник се намира в „Светогорския томос“, съставен от Григорий Палама и подписан през 1340—1341 г. от атонските монаси¹⁸. След като се обобщава писаното от св. Максим Изповедник за Божията благодат, че е нетварна (ἀκτιστον) вечна и от вечния Бог, се продължава: Ἀλλαχοῦ δὲ πολλοῦ ἀγέννητον τε καὶ ἐνυπόστατον φῶς τοῖς ἀξίοις ἢνὶκ' ἂν γένοιτο ἄξιοι φανερούμενον, ἀλλ' οὐ τότε γινόμενον· τοῦτο τὸ φῶς οὗτος καὶ φῶς ὑπεραρρήτου δόξης καὶ Ἀγγέλων καθαρότητα ὀνομάζει. Ὁ δὲ Μέγας Μακάριος, καὶ τῶν ἀσωμάτων τροφήν καὶ θείας φύσεως δόξαν καὶ τοῦ μέλλοντος αἰῶνος καλλονήν, πῦρ θεῖον καὶ ἐπουράνιον, φῶς ἄρρητον καὶ νοερόν, ἀρραβῶνα Πνεύματος Ἁγίου (2 Κορ. I:22), ἁγιαστικὸν ἀγαλλιᾶσεως ἔλαιον (Πс. 44:8)¹⁹.

Григорий Синаит и учениците му сигурно забелязват, че св. Макарий отделя изключително внимание на изкусната духовна бран, която води Сатаната в света срещу добродетелните люде, които са длъжни да не грешат в своите разсъждения, да не изпаднат в мисловни заблуди и фантазии (м'ччтан'а): Многaго любоводо'крод'к'т'елно'му по'печен'и'е да кыкает'к разс'жден'и'а (διακρίσεως), иако же еже добраго, и злаго разн'кств'оует'к в'к'д'к'т'елно'у быти (διαφορᾶς ἐλιγνώμουα εἶναι) и и'к'стры л'ж'какаго к'к'зни (τέχνας) κ'л'г'ослов'к'н'и м'ччтан'и (εὐλόγων φαντασιῶν) ω'к'л'к'к'шо'у са мног'к'хъ разв'рацати, исп'ытовати и раз'о'м'к'к'вати (βασανίζειν καὶ συνιέναι), (л. 258б, гл. м̄з; σ. 188, к'еф. м̄е). Води се двойка бран: с видимите неща на този свят, които привързват душата, и с невидимите начала и власти на страшния свету'правник (Еф. 6:12 // к'еф. ρδ'). В'т'ре в човека, скритом, страстите зловредствуват, което трудно се осъзнава: ꙗ иже желан'и'е и сла'к' пр'кзр'к'вш'емъ (ὑπεριδόντι), пр'к'к'ке о'у'к'в познати с'а мо'р'но (δυνατόν) кыкает'к. таже помол'ш'е Х'с'т'и с'к в'к'ро'ж. и ω'р'ж'к'и'а (ὄπλα) приемиш' с'к н'к'се (οὐρανοῦ) д'х'овнаа (πνεύματος), в'р'н'аа пр'ак'д'м. ш'л'к'мъ с'п'с'ен'и'а. и цит'к' в'к'ры. и д'х'овн'и'и м'ччч' (Ефес. 6:14, 17), с'а ворити (καταπαλαῖσα), (л. 306б, гл. ρ̄мз, σ. 233, к'еф. ρмз').

Учението на ап. Павел за невидимата бран е непоклатима основа за духовно подвижничество и на Григорий Синаит. Вървейки по стъпките на Макарий Египетски и плеядата други велики отци-пустинници, той съгражда картинно прозрително внушение за космическото противоборство между Доброто и Злото. Григорий Синаит дори допълва мисъл на апостола (1 Кор. 4:9), която при Макарий също е цитирана, обаче точно, за да се удостовери, че небесните сили стоят близо до светиите, когато те извършват доблестните си подвизи (вж. гл. 102). Възможно е Григорий Синаит да е дал непосредствен подтик на Патриарх Евтимий в „Похвално слово за св. Неделя“ да подчертае космическите измерения на изтърпените мъчения и различното отношение към тях на хората, мъчениците, ангелите, Исус Христос, от една страна, а от друга — обруганите бесове²⁰. Това тълкуване отсъства в гръцкия текст на Синаитовите слова²¹. Предполага се, че подобни добавки са ставали приживе на Григорий Синаит в Парория, когато се е подготвял българският превод. Възможно е при разговорите с преподобния отец българските му ученици да са записали разсъждения, които не са били отразени в гръцкия запис на аскетическите му слова:

Тѣкъ. О еже яко нѣкъ/тъ/ наша брань къ кръви и плѣти (Еф. 6:12). и что естъ брань. и кто воинъ. и въсьеоружьство Божіе (Еф. 6:13—17). Станици ес(тъ), довродѣтѣлемъ разстоаніе. позорице аглашакъ и нѣсвакъ съвраніе (срв. 1 Кор. 4:9). шпѣченіе же врані, довродѣтѣлемъ и стѣрстемъ съраженіе. началници окшим(тъ) хс и миродръжжецъ. вшреніе, ратоканіе оуиное и сатанино. оружїа окшимъ, довродѣтѣлекъ и стѣрстѣкъ. повѣда же, повѣжденіе и паденіе. воинъ, дѣна, кѣн(ъ), тѣкло. въсьеоружьство Божіе ес(тъ), довродѣтѣлемъ шдѣканіе. вѣрна правды сжтѣ, въсьѣх(ъ) дѣканыхъ довродѣтѣлекъ съдръжкателное дроуѣтъ дросъ дръжаніе. шнтѣ вѣромъ ес(тъ), еже къ дѣши бѣговиное блѣдти шдѣканіе. шѣкъ шсѣніа ес(тъ), настожїаго мѣтѣвны покровъкъ. мечъ дѣховны ес(тъ), блѣкъ Божїи и има. стѣкла сжт(ъ), иже къ чюкстѣкъ нарицаемаа словеса дѣа. ажкѣ же словесны соуѣвѣ ес(тъ). оуста и дѣна. рѣка же вѣкъжїа, сила и шзыкъ, и стѣкла, дѣкстѣкъ и слово. иже тѣтѣнж оуинжѣ шѣкъжїи штѣлжїи. оружїе же рекше меч(ъ) ес(тъ), въ рѣках(ъ) наших(ъ) дѣкани цѣрквы шжт(ъ). иже прѣоумноженїа и оскѣдѣнїа штѣкъшїи. желѣзнаа же палица ес(тъ) иже въсташижа на ны врагы яко съсѣды сѣжделича съкроушїацїа (Откр. 2:27), еже съ шжжѣствомъ и разоумомъ нѣтїе. нѣкїе же ес(тъ), хѣленіе бѣкїе. шокки въздвїженіе. разѣвїно штроненіе. дѣкло немошнїх(ъ) и дѣкательных(ъ). раченіе съвкрѣпшєных(ъ) шжжїи. шлатїръ же шжт(ъ) дѣкстѣвны. слѣдове же сжт(ъ), слово бѣна. стѣны, блїи. станица, шѣли. нѣпрїица, славы. шкитѣли, сѣдалица. носѣ шѣтѣшїи, шжкъ и слово. град(ъ) же бѣкъ, въ нем же прѣпочинает(ъ) въсьѣкъ тѣккыи. яко къ началѣк и конци началшїихъ и почикшїихъ. и съвкрѣшїишїих(ъ) дѣкло бѣкїе (Гилф. 35, л. 85б—86а).

да освободи заключените в тъмницата на греха души. Космическата битка на Доброто и Злото, духовната бран, се води днес, не някъде далече, а в сърцето на човека: Ёгда оуслышиши, тако оубо съшеде (ъ) хс въ пркисподнѣа адова, тамъ душа свободи. не далече быти сѣа, и иже нинѣ съврѣшаемымъ мни<...> Приходитъ оубо Гб, къ иже въ адѣ вѣпнижнимъ емоу дшамъ, въ гажвинж такѣ срѣца<...> и от нескѣтимымъ затворенжа дшж сквб(о) ждаеть (л. 291б—292а, гл. р̄сі, с. 219, кѣф. р̄с).

Тъкмо това космическо дихание в напрегнатия си вътрешен живот чувстват самонаблюдаващите се исихасти, а също и светците, праведниците, за чиито подвизи пишат Симеон Метафраст, Патриарх Евтимий и техните последователи. Високото богословие на техните трудове ги нарежда сред непреходните постижения на православната духовна съкровищница.

* * *

Сборникът (Гилф. 47) с Макариевите главизни на Симеон Метафраст по своя обем (509 л.) и съдържание заслужава да бъде онаслобен ДОБРОТОЛЮБИЕ (φιλοκαλία). За първи път това название е използвано от св. Василий Велики и св. Григорий Богослов, които наричат „Филокалия“ сборник с избрани съчинения на Ориген²³. През 1782 г. във Венеция е отпечатана книгата Φιλοκαλία τῶν ἱερῶν νηπτικῶν, συβερανισθεῖσα παρὰ τῶν ἀγίων καὶ θεοφύρων πατέρων, ἐν ἧ, διὰ τῆς κατὰ τὴν πρᾶξιν καὶ θεωρίαν ἠθικῆς φιλοσοφίας ὁ νοῦς καθάιρεται, φωτίζεται καὶ τελειοῦται (Добротолубіє, или словеса и главизны сѣннагъ трезвѣніа, собранныя от писаній стѣхъ бг о д оу х н о в е н н ы хъ оцѣ, въ нем же нравственнымъ по дѣланію, и оумозрѣнію людемздриемъ оумъ внищает сѣ, просвѣщаает сѣ и совершенъ выкаетъ. Переведено съ ёлиногреческагъ азыка, Москва, 1793).

Антологията с откровения на монашеските отци за „небесната философия“ (Паладий) подготвя св. Никодим Светогорец по атонски ръкописи с настояването на еп. Макарий Нотарас. Повечето автори на аскетическите слова от тази книга намираме в българското „Добротолубие“ от 1360—1375 г., което се открива със словата на Григорий Синаит за безмълвието и молитвата²⁴. Нататък следват: Максим Изповедник, Нил постник, еп. Диадок, Таласий, Никита Стифат, Макарий (слова, подбрани от Симеон Метафраст, в първото гръцко издание — с. 699—751), Марк подвижник, Теодор Едески, Филотей Синайски, авва Исай, Симеон Нови Богослов. Освен тях, в ръкописа са включени четива из Скитския патерик, послание до княз Антиох и слово за божиите заповеди от Атанасий Александрийски и други. На л. 342а, в долното поле, се чете откъс от приписка, чийто текст е повреден при подвърз-

ването на ръкописа: Прѣими бче кѣрк Феѡ...¹...¹. Възможно е тук да става дума за препод. Теодосий Търновски (Φεωδοσίε) Търновски. Несъмнено е обаче, че сборникът възниква сред българските исихасти от кръга на Теодосий Търновски.

През 1793 г. в Москва е отпечатан църковнославянският превод на „Добротолюбие“, дело на препод. Паисий Величковски. За онези съчинения, които са имали старобългарски (търновски) превод, схиярхимандрит Паисий ги е сверявал с гръцкия текст и ги е редактирал²⁵. С основание може да се предполага, че българското „Добротолюбие“ от XIV век е в основата на Паисиевия книжовен труд, където се прилагат и правописните норми на Търновската книжовна школа. Писанията на монашеските отци се приемат за боговдъхновени от българските исихасти (срв. приписка към препис на „Лествица“ на Йоан Синайски²⁶). От България православният свят със славяноезично богослужение получава в превод най-значителната част от духовното слово на пустинолюбивите подвижници, водени от копнението на Давид в Йудейската пустиня (Пс. 62:1): *Боже, Ти си Бог мой, Тебе търся от ранни зори; за Тебе жадува душата ми, за Тебе чезне плътта ми в земя пуста, изсъхнала и безводна...*

БЕЛЕЖКИ

¹ Цит. по еп. Порфирий Успенский, Восток Христианский. Афон. История Афона, ч. 3. СПб., 1892, с. 266, 271, 825 (гръцки текст). Изданието е редактирано от П. А. Сирку.

² Торжественник, XVIII век, поморски полуустав. БРАН — С.-Петербург, 33.I.10 (Сев. 512), л. 3316—332а. Вж. Срезневский, В. И. Ф. И. Покровский. Описание Рукописного отделения Библиотеки Импер. Академии наук. Т. 2, Пгр., 1915, с. 396.

³ Φιλοκαλία τῶν ἱερῶν νηπτικῶν. Т. 4, Ἀθῆναι, 1976, σ. 219.

⁴ Добротолюкіе, ч. 1. М., 1857, л. ОѢб—ОѢа.

⁵ Φιλοκαλία... Т. 5, Ἀθῆναι, 1963, σ. 110. Името на Симеон е добавено от Никодим Светогорец. В текста на словата от Петър Дамаскин (VIII в.) се прибавя Метафрастово разсъждение: и также словописатель Симеонъ Метафрастъ рече ω Ζατοϋεϋτк, такω не право естъ ωετακλαϋти словеса еϋω, глаголати же мол, аще кы и мωгачк: ωт τωϋже κω Аха Сѣаωω вси прѣлша (Καὶ ὡς ὁ Λογοθέτης Συμεὼν ὁ Μεταφραστής ἔφη περὶ τοῦ Χρυσοστόμου, ὅτι οὐκ εὐθείας ἐστὶ τὰ ἐκεῖνου ῥήματα καταλιπεῖν. λέγειν τὰ ἐμὰ καίπερ ἡδύνατο· ἐκ τοῦ αὐτοῦ γὰρ Πνεύματος Ἁγίου οἱ πάντες ἔλαβον. — Добротолюкіе, ч. 3. М., 1887, л. КѢб—КѢа. Φιλοκαλία. Т. 3, 1976, σ. 28.

⁶ Allatii, L.. De Symeonum scriptis Diatriba. Parisiis, 1664, p. 132 (= Migne, J.-P. Patrologia graeca, Т. 114, к. 19—148). Цит. по Макарий Египетский. Духовные беседы, послание и слова. М., 1852, с. XXXI. Бронзов, А. А. Препод. Макарий Египетский. СПб., 1899, с. 325.

⁷ Описан от А. Ф. Бичков в „Отчет Публичной библиотеки за 1868 г. СПб., 1868. Вж. Мошин, Вл. К датировке рукописей из собрания Ал. Ф. Гильфердинга. — Труды ОДРЛ, т. 15. Л., 1958, с. 414.

⁷ Φιλοκαλία. Т. 3, σ. 171, 234.

⁸ РНБ—С. Петербург. Соф. 1320 — ВМЧ за февруари. **Абрамович, Д. И.** Описание рукописей С.-Петербургской духовной академии. Софийская библиотека. Т. 2, СПб., 1907, с. 79. Срв. **Klostermann, R. A.** Die slavische überlieferung der makariuschriften, Göteborg, 1950.

⁹ ИРЛИ (Пушкинский дом). Древлехранилище им. В. И. Малышева, р. IV. ОП. 24, № 26. Срв. **Бегунов, Ю. К.** Памятник русской литературы XIII века. Слово о погибели русской земли. М.-Л., 1965, 201—203.

¹⁰ ГИМ—Москва, собр. П. И. Щукина, 362. Вж. **Яцимирский, А. И.** Опись старинных славянских и русских рукописей собрания П. И. Щукина, вып. 3. М., 1897, 62—3.

¹¹ Срв. **Мишчева, А.** За преводаческите принципи на Константин-Кирил. — В: Изследвания по кирило-методиевистика. С., 1985, 123—124.

¹² Срв. Гал. 5:22. В гръцкия текст липсва пасажът: Ни радостъ... до... помислѣдѣ, който в съответния Макариев текст се чете (вж. цитата по-долу).

¹³ Български превод от XIV век в РНБ—С. Петербург, сб. на Ал. Ф. Гилфердинг, № 35. Сборник, полуустав, 1365—1375 г. (по Вл. Мошин), л. 90б, 93, текстът е на л. 95 а—б. Същият превод заедно с глосата лежи и в Гилф. 47 (л. 59а—б), където са Макариевите главизни. Гръцкият текст е по „Филокалия“ (т. 4, с. 88). През XVIII век св. Паисий Величковски редактира българския превод и го сверява. Той пояснява фѣдѣдѣ със „салата“. Вж. **Кепанов, Д.** Преводаческата школа на Паисий Величковски: търсене на истинните славянски книги. — Старобългаристика, 1989, № 1, с. 108.

¹⁴ По Гилф. 47, л. 259 а-б; Φιλοκαλία. Т. 3, σ. 188. Подробен съдържателен преглед на Макариевите беседи вж. **Флоровский, Г. В.** Восточные отцы V—VIII вв. Париж, 1933. М., 1992, 146—161.

¹⁵ **Златарски, В. П.** Житието на св. Теодосия Търновски. — СБНУНК, 1904, кн. 20, с. 30.

¹⁶ **Райков, Б.** Неизвестен ръкопис на българския историограф Спиридон в архива на акад. Иван Дуйчев. — Годишник на СУ „Св. Климент Охридски“. Научен център за славяно-византийски проучвания „Ив. Дуйчев“. Т. 1, 1987. С., 1990. Приложение, фототипно издание на ръкописа, с. 4, срв. и с. 36—37. Вж. **Дуйчев, Ив.** Поздние отголоски исихазма в болгарской литературе. — В: Исследования по древней и новой литературе. Л., 1987, 81—85.

¹⁷ Вж. **Кепанов, Д.** Евтимий Търновски в защита на иконографията („Похвално слово за еп. Иван Поливотски). — Трудове на ВТУ „Кирил и Методий“. Т. 23, кн. 1, 1986—1987. С., 1991, 44—46. Срв. **Marčevski, I.** Terms from Hesychast Texts in Middle Bulgarian Translations. — Byzantinoslavica, t. LI (1990), 208—215.

¹⁸ Вж. **Майендорф, Ж.** Св. Григорије Палама и православна мистика. Београд, 1983, 71—73.

¹⁹ Φιλοκαλία. Т. 4, σ. 189.

²⁰ Срв. **Кепанов, Д.** Художественият свят на „Похвално слово за Неделя“ от Евтимий Търновски. — Литературна мисъл, 1983, 6, 40—411. В житие на св. Иван Рилски от Патриарх Евтимий се извежда таинственият смисъл на монашеското облекло (по Ефес. 6:14—17).

²¹ Срв. **Tachiaos, A.-E.** Gregory Sinaites' Legacy of to the Slavs: Remarks. — Cyrillomethodianum, 1983, VII, Thessalonique, 126—128; **Kodov, Chr.** Problèmes histo-
4. Търновска книжовна школа. Т. 6.

rico-littéraires et textologiques byzantino-slaves. — *Palaeobulgarica*, 1977, № 3, 9—10

²² Срв. „Житие на Григорий Синаит“ от патриарх Калист: Сице же ѿтворзиши се д̄шевномуа (ψυχικῶν) очина простирает се οὐκω ὡσιβαε̄на οὐμναа (νοερὸν) д̄ни доврот (κόλλος) и иже нω Б̄ѣк къ д̄ѣк (πνεύματι) вывыи ч̄къ. зрит (βλέπει) к̄ст̄ьки (φυσικῶς), какоже онь пр̄ъвыи йдамы пр̄къде пр̄кетоупленіа. — Рилски панегирик от 1479 г. на Владислав Граматик, л. 274а. Помяловский, И. В. Житие св. Григория Синаита. — Записки Истор.-Филол. Импер. С.-Петербургского Университета, ч. 35. СПб. 1894, с. 24.

²³ Флоровский, Г. В. Восточные отцы..., с. 58.

²⁴ В главата „За четенето“ Григорий Синаит в обръщение към аскета (δ'κλ̄ατ̄ῑᾱ ε̄ρ̄υάτ̄η) му препоръчва да чете книгите на Йоан Лествичник, св. Исаак, св. Максим св. Симеон Нови Богослов и ученика му Стифат, Исихий, Филотей Синаит. Текст вж. Кенанов, Д. Преводаческата..., с. 106.

²⁵ Вж. Кенанов, Д. Преводаческата..., 99—109. На руски език „Добротолюбието“ е преведено от еп. Теофан (1-о изд.—1877 г.).

²⁶ Срв. Кенанов, Д. Полихроний Агапиевич Сирку (Сирков) — виден историк на старата българска литература. — Старобългаристика, 1985, 3, с. 119; Христова Б. Монах Марко — неизвестен български книжовник и преводач от XIV в. — Старобългаристика, 1984, 3, 50—56.

²³ Флоровский, Г. В. Восточные отцы..., с. 58.

²⁴ В главата „За четенето“ Григорий Синаит в обръщение към аскета (δ'κλ̄ατ̄ῑᾱ ε̄ρ̄υάτ̄η) му препоръчва да чете книгите на Йоан Лествичник, св. Исаак, св. Максим св. Симеон Нови Богослов и ученика му Стифат, Исихий, Филотей Синаит. Текст вж. Кенанов, Д. Преводаческата..., с. 106.

²⁵ Вж. Кенанов, Д. Преводаческата..., 99—109. На руски език „Добротолюбието“ е преведено от еп. Теофан (1-о изд.—1877 г.).

²⁶ Срв. Кенанов, Д. Полихроний Агапиевич Сирку (Сирков) — виден историк на старата българска литература. — Старобългаристика, 1985, 3, с. 119; Христова Б. Монах Марко — неизвестен български книжовник и преводач от XIV в. — Старобългаристика, 1984, 3, 50—56.